

**ВЕРБНА НЕДІЛЯ.
ЕТНОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ
(на матеріалах етнографічних експедицій
та відряджень 80-х та 90-х рр. ХХ ст.)**

Ольга ОСТАПИК

провідна архівістка, Інститут народознавства НАНУ,
сектор «Бібліотека і науково-видавничий відділ
історичної етнології»,
проспект Свободи, 15, 79000, м. Львів, Україна,
e-mail: ina@mail.lviv.ua

У структурі весняної обрядовості українців чільне місце займає свято Вербна неділя. Християни святкують його в честь в'їзду Ісуса Христа в Єрусалим, тому церква цей день називає «Вхід Господній у Єрусалим».

У церковній традиції християн східного обряду на «Вербну неділю» освячують гілки верби. Християни католицького обряду також освячують гілочки дерев. В Італії, наприклад, цей день називали «Пальмова неділя», а в народі ще називали «День олів» [1, с. 22], бо саме гілочки з оливкового дерева освячували у церкві. Зазначимо, що наша верба подібна до оливкового дерева, що пише І. Вільде у романі «Сестри Річинські»: «Оливкові дерева достоту подібні до наших верб» [2, с. 29].

Етимологія термінів

Вербну неділю святкували за тиждень до Великодня. Хоч в календарі був піст, але вже відчувалось близькість свята Воскресіння Господнього.

Поряд з назвою «Вербна неділя» в різних регіонах України побутували локальні назви: «Квітна неділя» (Надсяння, Східне Поділля, Бойківщина), «Цвітна неділя» (Лемківщина, Бойківщина, Закарпаття), «Шуткова неділя», «Шутькова неділя», «Шутна неділя» (Західне Поділля, Гуцульщина, Покуття, Бойківщина, Буковина, Опілля), «Бечкова неділя» (Буковина, Гуцульщина), «Вербна неділя», «Вербич», «Вербниця», «Лозова неділя»

Принагідно зазначимо, що назва «Квітна неділя» зафіксована в найдавніших пам'ятках. Так, автор «Повісті минулих літ» писав: «Коли ж на сей раз Феодосій прийшов (до монастиря) по звичаю він цілував (вітаючись) братію і празнував з ними «цвітну неділю» [3, с. 113]. Назва «Вербна неділя» також має давнє походження. Так, у XIV столітті вона згадується у проповідницькій літературі, як приклад, цю назву, використовував проповідник Григорій Цамблак [4, с. 63, 65].

Етимологія назви «Вербна неділя», «Квітна неділя», «Цвітна неділя», «Лозова неділя», на нашу думку, зрозуміла, — в церкві освячували саме гілочки верби, яка одна з перших зацвітала, а вже пізніше на ній з'являлися листочки.

В обряді найуживанішими були і гілки із лози (кущ верби) або верби (невелике дерево), яку називали іва, на Бойківщині називали «івина». На Східному Поділлі неділю так і називали «Лозова неділя», правда, подекуди, як, наприклад, у с. Браїлівці — «Квітна неділя», а освячували один з видів верби

«лозу», зазвичай, і в примовлянні звучало: «Лоза б'є, не я б'ю, за тиждень Великдень» [5, с. 6].

В Україні часто, попри загальноприйняті назви «верба», «лоза», часто гілочки верби мали локальні назви. У с. Конищів (Східне Поділля, Вінничина) гілки, які освячували, називали «лоза», а її бруньки називали «котики» [5, с. 7]. У с. Романівка на Київщині у Вербну суботу, як стверджує джерело, діти били один одного «вирбовим дубцем» [6, с. 45].

Широко поширена традиція називати вербу, яку освячували, своєрідною назвою, була в Західній Україні, тобто гілки верби, які освячували в церкві, мали діалектні назви: «котики», «гусята», «шутка», «бечка», «мицьки», «мацьки», «мицьки», «мінки», «багнітки», «базька», «баранці», «барки». Так, наприклад, на Бойківщині у с. Тершів Старосамбірського району неділю називали «Квітна неділя», а гілочки верби називали «гусята», коли «вдаряли» когось освяченими гілками, примовляли: «Не я б'ю, гуся, за тиждень Великдень» [7 с. 1], а у Великоберезнянському районі (Закарпаття) неділю також називали «Квітна неділя», а вербу, яку освячували, називали «мицьки» [8, с. 6]. На Яворівщині (Львівщина) на освячену вербу казали «базька», хоча в примовлянні звучала назва «лоза»: «Не я б'ю, лоза б'є, від нині за тиждень Великдень» [9 с. 2]. Аналогічна назва була і у селах Надсяння. У селах Плешевичі, Хидновичі, Гусаків (Львівська область, Мостиський р-н) також називали «базька», і ця назва там побутує до сьогоднішнього дня [10, с. 9].

На більшій території Закарпаття неділя мала назву «Квітна неділя», «Цвітна неділя», а вербу, яку освячували, називали «мінки», «мацьки», «мицьки», «мицьки». На Бойківщині у с. Мохнате у «Шутну неділю» освячують шутки (11, с. 27). На Покутті також відома назва «шутка», у с. Королівці у примовлянні звучало: «Я не б'ю, шутка б'є — від нині за тиждень Великдень» [12, с. 13].

Зазначимо, що діалектні назви і етимологія деяких назв гілочок верби, яку освячували, так і як самої назви свята, для загалу до сьогоднішнього дня не зовсім є зрозумілою, і навіть місцеві люди, де побутовала ця чи інша назва, не завжди можуть пояснити, чому вербу так називали. Якщо проаналізувати це явище, то побачимо, що гілочки верби часто називали за якоюсь подібністю самих квіточок верби до домашніх тварин з ніжною вовною.

На Закарпатті побутовала назва верби «мінки», «мацьки», «мицьки», — так там називали kota. На Лемківщині назва освяченої верби «багнітки», у лемківській говірці слово ягня звучало «багня». За твердженням дослідника лемківського говору І. Верхратського, тут стоїть «представне б перед а» [13, с. 38]. Етимологічний словник української мови твердить «багнітка» — «сережка, котик» і додає «безпосередньо пов'язане з багня «ягня» [14, с. 110].

Але якщо подекуди вербу називали загальнозрозумілим словом, наприклад, «котики» чи «гуся», то етимологія деяких назв освячених гілочок верби не завжди була зрозумілою. Це стосується таких назв: «базька», «шутка», «бечка». Назва «базька», як уже було згадано, побутовала у Надсянні та Прикарпатті. Там базькою називали козу, «базь-базь» — таким вигуком зверталися до кози. На Бойківщині, за твердженням А.Ф. Будзана, баранів кликали «базь-базь» [15, с. 26]. За Етимологічним словником української мови слово базя — «вівця», «ягня», базька — «ягня», базький означає «пухнастий, шерстистий», а «базь-базь» — вигук для підкликання овець. У словнику подано ще одне значення слова базя — «сережка» (на дереві) і висновок — «це результат видозміни значення слова базя «вівця», зумовленої подібністю пухнастих котиків на дереві до ягняти» [14, с. 114, 115]. Отже, саме за подібністю до вовни цих тварин, тобто кози чи ягняти, і називали вербові гілочки, які освячували у церкві.

Зауважимо, що часто не тільки самі гілочки верби мали локальні назви, — відповідно похідним від них була назва свята. Так, якщо побутовала назва верби «шутка», то неділю Вербну називали «Шуткова неділя». Правда, подекуди «шуткою» називали вербу, а саме свято мало назву «Квітна неділя», «Цвітна неділя». Наприклад, у с. Яворів (Бойківщина) побутовала назва «Квітна неділя», а освячені гілочки верби називали «шутками» [7, с. 3]. У с. Кривка Турківського району (Бойківщина) казали, що у «Цвітну неділю шутки святити» [11, с. 22]. В одному із сіл Бойківщини інформатор ніби уточнює назву «шутка», гілочки верби назвав «баранці-шутки» [11, с. 25]. Однак переважно там, де освячену вербу називали «шутка», відповідно і неділю називали «Шуткова неділя».

Як і в назві «базька», етимологія назви «шутка» не зрозуміла. В Карпатах побутує слово «шутий»

на означення безрогої вівці. Словник Б. Грінченка пояснює назву «шутий» і «шутка»: «шутый — не имѣющий одной изъ обыкновенныхъ принадлежностей, безрогий; шутка — 1) ягненокъ отъ слова шутый 2) пушистая сережка вербы, а также покрытая такими сережками вѣтка» [16, с. 520]. Ми вибрали варіант № 1 — «ягненокъ», тобто ягня. На нашу думку, як і у випадках, коли гілочки верби називали за назвою якоїсь тваринки, можна твердити, що «шуткою» називали гілочки квітучої верби за подібністю квіток до м'якої вовни ягнятка.

Подекуди, якщо побутувала назва «Шуткова неділя» і назва верби «шутка», в примовлянні звучало слово «лоза», яке ніби уточнювало назву «шутка». Так, на Тернопільщині (Західне Поділля) у с. Осівці святкували «Шуткову неділю», гілочки верби називали «шутка», а в примовлянні стверджували «Я б'ю, не б'ю, лоза б'є, від нині за тиждень буде Великдень» [17, с. 5].

На Гуцульщині та Буковині, де побутувала назва «Бечкова неділя», відповідно гілочки верби називали «бечка». У с. Зелена (Гуцульщина) у «Бечкову неділю» освячували «бечку» [18, с. 3]. Етимологія назви «бечка», так само, як і попередніх назв «шутка», «базька», мало зрозуміла. Етимологічний словник української мови дає таке тлумачення, відштовхуючись від слів бичка, бечка — «бичка» — сережка, котик, бечка — посилаючись на словник Желихівського — «верба з розпущеними сережками», і далі Етимологічний словник дає пояснення — «очевидно, результат перенесення колишньої в українських джерелах не засвідченої назви бичка «овечка», спорідненої зі словенської бісца «ягничка»; бісца «вівця», біс «баран»; варіант з бе- є результатом закономірного для карпатських говорів переходу наголошеного «и» на «е» [14, с. 188]. Отже можна твердити, що «бечка», як і назва «шутка», — гілки верби, названі за подібністю сережок верби до вовни ягняти.

Є ще одна назва, етимологія якої також не завжди зрозуміла, — на Закарпатті у с. Невидьке (село недалеко від Ужгорода) від інформатора Долюша Івана Андрійовича ми зафіксували назву «барки». У «Квітну неділю» гілочки, які освячували, називали «барки», він зрозумів, що ця назва локальна і незрозуміла, уточнивши загальноприйнятим словом «котик». Барки ставили, за його словами, «у вікно, цілий рік стояло» [19, с. 5]. Ми знову вертаємось до

Етимологічного словника української мови — барки «плечі» (брати за барки «хапати за груди під час бійки»), давнє барки «верхня частина спини» (XVII ст.)» [14, с. 144]. Словник ще відсилає нас до слів «приборкувати», «боркати», де у статті «боркати» є посилання на словник Шахматова А.А. — російське боркати — «штовхати, бити» [14, с. 231]. Наш висновок, так називали гілочки через виконання загальноприйнятої дії, коли вдаряли чи торкалися ними людини по плечах.

Віщування погоди

Шостий тиждень Великого посту в народі називали Вербний, Вербич, Вербниця. Побутували приказки, які стосувались погоди цього тижня: «Прийде вербниця, назад зима вернеться», як був мороз у Лазареву суботу, то казали «Прийшов вербич — два кожуха тербіч» [20, с. 12], «Наш вербич, а ваші кучки (єврейське свято кущів. — прим. О. О.), бодай вони пропали», — приказка стосувалась погоди у час, коли вербний тиждень і єврейська паска збігалися [21, с. 69]. У Вербний тиждень нічого не садили, вважали, що не вродить.

Святкування «Вербної неділі»

В Україні святкування «Вербної неділі» проходило дуже урочисто. підготовка для святкування «Вербної неділі», як засвідчують джерела, відбувалася ще в Лазареву суботу. За Чубинським «В субботу вечеромъ носять вокругъ церкви вербу по большей части маленькіе дѣти ... Въ воскресенье утромъ идуть за вербой ... Въ хату вносятъ небольшія вѣтки, и если кто спить, то бьютъ его вербой, говоря: «Не я бью — верба бѣе, за тиждень Великдень, будь здоровъ якъ вода, а великий якъ верба, а багатий якъ земля» [20, с. 12, 13]. М. Маркевич також описував підготовку до свята, яка велася у суботу. Він твердить: «Це свято для дітей, вони під час церковного обходу, на вечірні, носять вербу, і кому дісталася найбільша гілка, той був найщасливіший серед товаришів. У Вербну неділю, повертаючись із заутрені, той, хто не лінувався встати зранку і принести з собою вербу, приходять до того, хто спить, і б'є його і примовляє:

Не я б'ю, верба б'є,

За тиждень — Великдень;

Будь великий, як верба,

А здоровий, як вода.

А багатий, як земля» [22, с. 54].

Отже однією із обов'язкових обрядових дій у Вербну неділю було освячення у церкві гілочок верби. Освячені гілки несли додому, за звичаєм, ними торкалися, або, як казали, «били» чи «хльостали» того, хто траплявся на шляху, коли йшли із церкви, вдома також легенько старались вдарити домашців, тих, хто не був у церкві. Наукові джерела твердять, що такі гілочки називали «прутом життя» і вважали, що цей звичай мав на меті передати живильні соки рослини людям та тваринам, принести добробут [23, с. 155]. Освячені гілки верби зберігали впродовж року. Ось як описує Й. Шнайдер Вербну неділю у горян з над Лімниці: «У Шуткову неділю (так там називали Вербну неділю. — прим. О.О.) перед Великоднем світять так звану «шутку», тобто гадузки лози. Після посвячення вертають додому, йдуть до стайні і б'ють нею худобу, б'ють дітей примовляючи «Шутка б'є, не я б'ю, — від нині за тиждень Великдень», далі базі (пуп'янки. — уточнення О. О.) з тих шуток обривають і ковтають, також дають дітям та худобі, щоб були здорові. Шутку тримають весь рік за обрезами» [24, с. 210—211].

На Вороніжчині, «у суботу несуть вербу до церкви святять на дворі і несуть до церкви. а в неділю забирають і несуть додому, коли приходять додому, то тому, хто не був у церкві примовляють «Верба б'є, не я б'ю, за тиждень Великден, ось недалечко красне яєчко» [25, с. 47].

Аналогічно освячували і на Кіровоградщині, с. Коротяк: у суботу святять лозу, а в неділю забирають додому [21, арк. 1]. Цікавий опис святкування, яке починалося у Лазареву суботу, маємо із Київщини, с. Романівка: «...коло церкви на вигоні зібралося багато людей і на вигоні против церкви лежало на землі виликів та довгих три покоси вирби ... Усі малі діти і підручки гуляли на широкім вигоні у вирби, вони один другого били вирбовим дубцем і на всі голоси кричали: «Не я б'ю, вирба б'є, за тиждень — Виликдин, недалечко червоне яєчко», надалі відбувалася церковна церемонія, як твердить автор, — з церкви винесли провід, хрести, образ Божої Матері і з процесією три рази проходили через ряди, де лежала верба, надалі вербу приносили коло церкви, складали коло церковних дверей, а вже у неділю священник освячував цю вербу і роздавав прихожанам [6, с. 44—46].

У Вербну неділю подекуди співали веснянки, оскільки їх вважали обрядовими піснями, їх могли виконувати надворі або в хаті. Зокрема на Волині, як твердили, у суботу у с. Люхчя збиралася молодь і як казали «перед Вербною неділею поскачуть» [26, с. 3]. У с. Перемиль веснянки співали на «Вербницю» в хаті. Серед веснянок, які виконували, — «Ой, за лугом, лугом» [26, с. 1], у с. Нуйно після обіду збирались на вигоні і там співали, як твердили інформатори, «Замостьові люди»¹ [26, с. 2]. У с. Чернилява (Львівщина, Яворівський р-н) у Квітну неділю починали співати гаїлки (там їх називали «голойки»), але не співали біля церкви, а, як стверджувала інформаторка, збирались на вулиці, «у якомусь своєму кутку 10—15 дівчат віком 15—22 роки (підручки мали свій куток і співали)» [9, с. 1].

З обрядової їжі для цього свята лише подекуди пекли спеціальний хліб, наприклад у с. Перемиль (Волинь) пекли «балабушки» [26, с. 1].

Примовляння «Верба б'є, не я б'ю, від нині за тиждень Великдень»

Як уже згадувалось і попередньо, примовляння «Верба б'є, не я б'ю, від нині за тиждень Великдень» було поширене по всій Україні, — в його змісті відчувалося почуття радості, що вже близько одне з найбільших свят в році — Великдень.

Дуже часто ця формула примовляння мала місцевий колорит. На Покутті у с. Королівці воно звучало так: «Я не б'ю, шутка, від нині за тиждень Великдень» [12, с. 13]. Могла бути і форма діалогу — запитували: «Хто тебе б'є, базька б'є»? Відповідь: «За тиждень Великдень» (Опілля, Львівщина) [10, с. 10]. У с. Ялинкувате (Бойківщина), коли били шуткою, то в примовлянні казали, що «Не шутка б'є, а я б'ю, за тиждень Великдень буде» [11, с. 13].

Часто у замовляннях до основної формули, що вже швидко Великдень, додавали уточнення про святкування Паски, а також бажали здоров'я, добробуту, щастя. У с. Заміхів (Східне Поділля) «Лоза б'є, не я б'ю, за тиждень Великдень, недалечко червоне яєчко» [5, с. 5]. «Не я б'ю, лоза б'є, від нині за тиждень Великдень, святилася базька, від нині за тиждень освятиться паска» (с. Чернилява, Львівщина). У с. Хлівчани (Львівщина, Сокальський р-н) лозою торкалися людей і примовляли «Лоза б'є, не заб'є,

¹ Назва веснянки.

Великдень за тиждень, лоза свячена, паска не печена» [9, с. 3]. На Гуцульщині у с. Снідавка казали: «Не я б'ю, але бечка б'є, за тиждень Великдень паску їсть» [18, с. 15].

На Івано-Франківщині (Галицький р-н) у с. Бринь освяченою вербою били всіх по голові, а у с. Крилос били по плечах і по голові [12, с. 10]. Зазначимо, що коли торкалися гілочками, то обов'язково говорили примовляння. На Поділлі (Хмельниччина) у с. Ніверка хлопці били по литках дівчат, примовляючи «Лоза б'є не заб'є, від нині за тиждень Великдень» [5, с. 10], у с. Дубівці (Опілля) починали бити з голови і говорили «Не я б'ю, шутка б'є, від нині за тиждень Великдень» [12, с. 21]. На Гуцульщині у с. Бистрець, коли йшли по дорозі, то «били» людей «бечкою» і примовляли «Бечка б'є, не я б'ю, за тиждень Великдень» [18, с. 6]. На нашу думку, — цими символічними діями не просто били чи просто торкалися, цим ритуалом благословляли.

Оригінальністю відзначалися примовляння у селах Волині. У с. Люхтя тиждень називали «Вербний тиждень», а у Вербну неділю після освячення верби одні одних били і примовляли: «А хто б'є? — Вербка б'є. Якая? — Святая. Великдень за тиждень, красне яєчко вже недалечко» [26, с. 3].

У с. Перемиль (Волинь) на «Вербницю» примовляли:

*Вербка б'є, не я б'ю, за тиждень Великдень,
Паска, ковбаска, червонеє яєчко,
На Великдень сонечко* [26, с. 1].

У с. Вівчицьк (Волинь) було таке побажання:

*Вербка б'є, не я б'ю, за тиждень Великдень,
Не вмирай, не вмирай, червоного яєчка дожидай*
[26, с. 2].

На Поділлі у с. Смотрич (Хмельниччина) неділя називалася «Лозова неділя», били одні одних лозою і промовляли:

*Я лоза б'яная, а за тиждень Великдень,
Будем їсти паску, свячену ковбаску* [5, с. 5].

У с. Чернилява (Яворівський р-н, Львівщина) на «Квітну неділю» святити «базьку», коли зустрічались з кимось, то вдарили і говорили:

*Не я б'ю, лоза б'є, від нині за тиждень Великдень,
Святилася базька, від нині за тиждень,
Освятиться паска* [9, с. 2].

Примовляння-благословляння освяченою вербою

В народі вірили, що освячена верба впливає на різні життєві ситуації. Так, наприклад, на Бойківщині у с. Либохора у Шутну неділю приносили додому баранці-шутки і з'їдали одну квіточку, тобто одного баранця, щоб не боятися грому, щоб страху не було, і примовляли: «Не я б'ю, а свята шутка, щоб Бог хоронив від усього злого» [11, с. 25]. На Буковині, торкаючись лозою парубка або дівчини, щоб швидше одружувалися, казали: «Не я б'ю, а б'є тебе бечка добров доле» [19, с. 5]. У с. Зелена освячували бечку (щоб розуміти, що таке бечка, додавали слово іва (верба), тобто казали «бечка-іва»), нею били дівчат, «щоб віддавалися» [18, с. 3].

На Хмельниччині у с. Цаснівка примовляли і бажали:

*Лоза б'є, не я б'ю, за тиждень Великдень,
Коб дав Бог дождати, будем ся товкати,
Крашанками червоними з дівчатами молодими*
[5, с. 2].

У с. Виженка Чернівецької області бажали щастя, здоров'я:

*Бечка б'є, не я б'ю,
вінишю Вас з щастям, здоров'ям,
За тиждень Великдень,
щоб Ви дочекали на рік цієї Бечкової неділі*
[12, с. 9].

Побажання здоров'я, багатства звучить і в примовлянні з Волині:

*Вербка б'є, не я б'ю, за тиждень Великдень,
Будь здоров, як вода, будь багат, як земля,
Будь плодни (й), як свиня* [27, с. 316].

На Поліссі у с. Пнівна бажали здоров'я такими словами:

*Не я б'ю, верба б'є, за тиждень Великдень,
Будь здоровий, як вода, а виростеш — як верба*
[28, с. 9].

На Покутті у с. Незвисько, коли прийшли з церкви із свяченою шуткою додому, били нею по плечах тих, хто був у хаті, і бажали добробуту:

*«Шутка б'є не я б'ю, за тиждень Великдень,
Два збанки маслянки, а третій сметанки»*
[12, с. 15].

Цікаве примовляння з Київщини:

*Вербка б'є, не я б'ю, Великдень за тиждень,
Недалечко свячене яєчко, без годінку будем*

їсти свинку. Будь великий, як верба, а здоровий, як вода, а багатий, як земля [29, с. 10].

Декорування верби для свячення

Подекуди гілочки верби декорували сухими рослинами² — барвінком, колоссям, чортополохом, віслом. На Лемківщині, як казали, освячували цілі обережки мішанини з лісів і полів, «били в тій в'язанці передовсім згадувана вже юж вербова галузка, пару зелених галузок тиса, дві-три кречки ялівцю, крижеве дерево, символічна пальма, тобто китиці татарського зілля, барвінок і ліщиновий патик і, як каже автор, «валилися тими в'язанками по голові» [30, с. 5]. У с. Хлівчани (Сокальський р-н, Львівщина) прикрашали барвінком, «шпарагусом» [9, с. 3].

Практичне застосування свяченої верби

Свячена верба повинна була вплинути **на добробут, газдівство**, тому часто виконували різні ритуальні дії. На Лемківщині вербу, яку називали «багнітки», зв'язували новим лляним бичком (шнурком), робили це для того, «жеби газдівка міцно (так як тоти багнітки зв'язані бичком) трималися купи» [31, с. 2]. На Гуцульщині, коли торкалися худоби «бечкою, то примовляли «щоб ся худоба тримала в купі, як ся буде пасла, як тота бечка». В Путильському районі Чернівецької області, с. Довгопілля, гілкою верби торкалися корови, примовляли: «Як бечка не переходить, щоб корова не переходила» [19, с. 2]. Й. Шнайдер у своїй роботі «З життя горян з над Лімниці» пише, коли перший раз весною виганяли худобу зі стайні, пастух з хлібчиком, спеченим з тіста паски перед Великоднем і «шуткою» повинен обійти три рази худобу довкола, «щоб ся худоба трималася в купі», і перший раз худобу виганяли «шуткою» [24, с. 215]. На Закарпатті у с. Косівська Поляна, як розповідали інформатори, свяченою вербою «до-

киваються до худоби, щоб здорова була, а також до деревини, котра яблуня не хоче родити» [19, с. 2]. У с. Голови (Гуцульщина) били корову, щоб «ківнилася» [12, с. 5]. В. Чубинський пише: «Возвратившись (з церкви. — прим. О. О.), незаходя в хату, садять її (гілки. — прим. О. О.) в землю, полагаючи, що якщо її внести в хату, то вона не примется» [20, с. 13]. За Маркевичем «свячену вербу садять на огороде, в саду, в дворі» [22, с. 54]. Вербі приписували аграрну функцію. У с. Голови як йшли орати, то брали кусочок «бечки», шерсть з бика і приорювали, щоб файно веснувалося [12, с. 5]. У цьому ж селі, коли приходили із церкви, перш ніж зайти до хати, то втикали «бечку» в город, щоб розсада не замерзла, а у с. Білоберізка (Гуцульщина) «вербу клали в город, щоб град не бив» [12, с. 5, 6]. У с. Зелена на Гуцульщині затикали у пасіку [18, с. 3]. На Вороніжчині вербу садили, вважали, що під нею буде вода [25, с. 47].

Вірили, що освячена верба **має лікувальні властивості**. Бруньки з верби ковтали, «щоб не мати «дилок», щоб не боліло горло (Вінничина, с. Конищів» [5, с. 7]. У с. Бринь на Івано-Франківщині (Опілля) вважали, що «як з'їсти з шутки бруньку, то горло не буде боліти» [12, с. 10].

Освяченою вербою лікували від переляку — підпалювали гілочку і давали нюхати. У с. Рожнів, підкурювали бечкою і свяченим зіллям від вроків [12, с. 2]. На Західному Поділлі у с. Голгоча (Тернопільщина) варили шутку, як боліла голова, як повисипало по тілі, водою обливали [17, с. 3]. На Бойківщині у с. Либохора, коли приходили із церкви, одного «баранця» з'їдали, щоб не боятися грому, щоб страху не було. Там побутовало таке примовляння: «Не я б'ю, а свята шутка, щоб Бог боронив від усього злого» [11, с. 25].

На Покутті казали: «Шутка помічна, як хтось напудиться, то підкурюють, кидають шутку на вугля і людина нюхає» (с. Незвисько, Городенківський р-н) [12, с. 15]. На Гуцульщині у с. Прокурава від переляку підкурювали дитину — брали прутик шутки і проскурку (свячений хліб) і цим підкурювали [12, с. 4]. У с. Гринчук (Східне Поділля, Хмельниччина) казали, «як дитина жахнеться, тоді підкурювали під носик» [5, с. 3].

Помічна вона була не тільки для людини, а й для худоби. Якщо корові щось станеться, хворе вим'я,

² Слід зазначити, що в Україні широко використовували рослини в сімейній та календарній обрядовості, наприклад, гільце-деревце — у весільній обрядовості, у календарній обрядовості — на Різдво — сніп («дідух»), солома і сіно, гілки ялини (ними прибирали хату), Йорданські ялинки (при відправі на річці, де освячували воду, ставили зрізані деревця ялини), на Зелені свята — гілки дерев, лепеха, якими прикрашали хату, зрізані берізки (їх ставили перед хатою), освячення квітів у церкві, Івана Купала — зілля для вінків та букетів. Рослинність, яку використовували у різних обрядах, здебільшого, не була освячена й була монофункціональна, освячена ж верба у Вербну неділю набувала сакрального змісту й у використанні була поліфункціональною.

підкурюють шуткою (с. Незвисько, Покуття) [12, с. 15]. На Гуцульщині у с. Сиятин казали, якщо корова молоко збавила, то підкурювали «бечкою» [16, с. 14]. На Закарпатті у с. Тур'я Поляна, якщо щось вкусило корову, запалювали «міньки» (вербу) і підкурювали корову, при цьому примовляли: «Як ся тот дим і люд розходиться, щоб так ся корові розійшло» [7, с. 14].

На Поділлі у с. Конюхи «шуткою паску гнітили» — коли саджали паску, біля неї в печі клали шутку, вона від вугликів загорялася (Тернопільська обл.) [18, с. 2].

Це одна важлива функція верби — *охоронна*. Вербу підкладали під кути новозбудованої хати [30, с. 2]. На Закарпатті у с. Тур'я Пасіка ввечері перед Благовіщенням клали «міцьки» під вугли хати з чотирьох сторін, «аби не йшло до хижі (ящірки, гади)» [7, с. 13].

Освячена верба була як *оберіг від різних стихійних лих*. У с. Страбичево (Мукачівський р-н, Закарпаття), якщо шутка була просто в хаті, як гримить чи буря, то вірили, що вона відвертає це, а у с. Великі Лучки коли був грім, блискавка, туча, палили шутку, вірили, що це розганяє тучі [19, с. 3]. На Бойківщині (с. Либохора) брали баранці-шутки, клали на вікна, коло дверей [11, с. 25], у с. Головецьке «міньки» (вербу) клали на чотири кути хати, — там вона мала стояти весь рік. Казали: «Тоді молнія не вдарить у той хиж». «Коли сильно гриміло, мама палила миньки в печі, казала, що не буде дощу» [7, с. 5]. На Поділлі (Тернопільщина) с. Колодробка як падав град, дві гілочки шутки клали навхрест [17, с. 5]. На Покутті у с. Городниця клали в город (втикали), щоб відвертало град [12, с. 16]. На Лемківщині під час бурі вербу («багнітки») палили в печі, «жеби в тот спосіб виганяли з комина чорта, до котрого, як вірили, завсе стрілять перун», щоб охоронити свою хату від грому [30, с. 2]. На Волині «як хмара, туча, то прикладали до вікна, вірили, що розганяє тучі» [26, с. 3]. У с. Грушка на Хмельниччині, коли була гроза, лозу ламали [5, с. 4]. На Гуцульщині (с. Снідавка), як надходила буря, то з бечкою (вербою) ходили навколо хати і щось примовляли, «бечку кидали в піч, щоб курилося, щоб град перестав йти» [18, с. 15]. У с. Малий Дихтинець, коли надходила буря, то бечкою розмахували — відганяли тучу [12, с. 7]. У с. Буковцева (Бойківщина), «як буря, мицьки па-

лили під кухню, щоб так буря розходилась, як дим розходиться» [8, с. 17], а в с. Тур'я Поляна (Перечинський р-н, Закарпаття) «міньки», коли гриміло, блискало, «метали в печ на огонь, щоб так ся розходили, як од церкви люди» [7, с. 14]. У с. Туря Пасіка (Перечинський р-н, Закарпаття) розповідали, «як іде буря — палили мицьки — в печ кидали або над свічкою» [7, с. 13].

Часто вербу поєднували з іншими атрибутами.

На Покутті, с. Сороки, як гриміло — викидали лопату і шутку [12, с. 17]. У с. Яворів на Бойківщині, коли гримить, «мечуть шутку під кухню» [7, с. 3], або на вікно клали стрітенську свічку, свячену воду і шутку [7, с. 3], а в с. Ріп'яна «гусята» (вербу), «як грім на хату — в кухню метали» [7, с. 2]. У с. Брустури (Гуцульщина), коли надходила буря, в печі палили «бечку», щоб дим ішов, а перед хатою викидали кочергу і коцюбу (замітавку, якою з печі спузу (попіл) замітають), і клали навхрест [18, с. 19]. У с. Прокурава, щоб відвернути сильну бурю, брали зілля, освячене на Зелені свята, і «шутку», затикали навхрест у стріху [12, с. 4]. У с. Дихтинець (Гуцульщина), коли йшов град, то бечку кидали, «щоб ішло на ліси» [12, с. 7]. У с. Рожнів, коли надходила туча, викидали перед порогом кочергу, лопату (якою саджали до п'єца хліб) навхрест, і зверху клали бечку [12, с. 4]. На Закарпатті у с. Вишка «мацьки» (вербу), коли гриміло, клали на вогонь, щоб буря велика не йшла, а надвір викидали лопату, ту, що пекли паску, «топоря» (сокиру) догори «устем» [7, с. 4]. У с. Турички, як ішла буря, виносили «мицьки» (вербу), лопату, «топор» (сокиру), кочергу, лопату і сокиру клали догори гострим [7, с. 11]. На Вороніжчині вербу затикали в стріху — це був оберіг від пожежі [25, с. 47]. На Тернопільщині (Поділля) у с. Голгоча «шутку», яку освячували в «Шутну неділю», клали за стріху, казали — «від грому» [17, с. 3]. У с. Кальник (Закарпаття), коли була буря чи грім, виносили «полотенце» (рушничок), яким накривали паску, і «міцьку» (лозу) і говорили: «так би ся буря розійшла як люди ся розходять із церкви на Великдень» [19, с. 3]. На Покутті, у с. Сороки, як гриміло, то викидали надвір лопату і шутку, вірили, що це робили як захист від бурі [12, с. 17]. За Чубинським «Вѣтки (верби. — прим. О. О.) эти прячутъ и въ случаѣ града выбрасываютъ на дворъ, въ увѣренности, что отъ этого градъ перестанетъ идти» [20, с. 13].

Вважали, що верба сприяє господарству. У с. Дихтинець (Гуцульщина) «бечку» ставили «в пасіку», трошки «бечки» давали з'їсти худобі [12, с. 7], вважали, що захищає від нечистої сили. На Гуцульщині у с. Криворівня клали «де худоба», казали «важне, «ніщо не нападає на худобу», тобто це своєрідний захист для худоби [18, с. 7]. У с. Прокурава шуткою хрестили двері, клали за образ. Шутку втикали в стайні, «щоб маржина добре малася, щоб не хворіла, щоб молоко відьми не відбирали» [12, с. 4]. У с. Пшанець (Бойківщина) шутку разом із сіллю давали з'їсти худобі [11, с. 4]. У с. Розтоки (Гуцульщина) ставили в город, щоб туча не йшла [12, с. 8].

На Гуцульщині, коли гнали продавати корову на базар, то гнали «бечкою» [18, с. 7]. У с. Соколівка торкалися (мастили) «бечкою», казали, що корова буде блищати і добре її продадуть [18, с. 17].

Повсюдно в Україні освяченою вербою виганяли худобу на пашу, щоб вберегти від злого ока, злих сил, щоб була здорова. Наприклад, на Бойківщині у с. Ріп'яна «гусятами» (вербою) виганяли перший раз на пасовисько, «щоб нічого худоби не бралось, щоб була здорова» [7, с. 2]. На Львівщині у с. Хлівчани (Сокальський р-н) перший раз виганяли худобу лозою, а на порозі стайні три рази примовляли «Не наше, а Боже» [9, с. 3].

Ставлення до свяченої верби як до культової речі

Освячену вербу пов'язували з культом предків — несли на цвинтар і втикали на могили.

Її тримали, здебільшого, в хаті за образами. Була також традиція, коли декілька гілочок верби затикали у стайні. У с. Невідьке (Закарпаття) «барки» (так називали гілочки верби) «ставили у вікно — цілий рік стояло» [19, с. 5]. У с. Лолин на Бойківщині «шутку» тримали в хаті або в стайні, перший раз нею виганяли худобу на пашу, якщо б хто згубив або поламав «шутку», то вірили, що худоба заслабне на ноги [12, с. 1]. Якщо освяченими гілками виганяли перший раз худобу, то після того їх спалювали.

Чому саме вербу вибрали українці для обряду? — напевно через те, що верба найбільш живуче дерево, і де була верба, там була вода. За твердженням науковців, здорове, квітуче дерево повинно було передати здоров'я, силу і красу людині і тварині [32, с. 98].

Верба, як ніяке жодне дерево, має особливі властивості — живучість. Це дерево розмножується живцями, тобто гілочки верби встромити у землю, і вони проростають. Верба росла там, особливо один з видів верби — лоза, де була вода. Правда, верба дерево, яке не використовують для будівництва, не використовували її також для обігріву хати, бо ця деревина не давала тепла, однак її широко використовували у господарстві в інших цілях. Особливо цінувалася її гнучкість гілок, тому це дерево використовували для плетіння різних побутових предметів.

В народі користувались вербою з лікарською метою, хоч наші предки не знали хімічного складу верби. Ранньою весною першим цвітом, з якого бджоли беруть нектар, пилок, була верба і, як стверджують пасічники, найбільш поживний і лікувальний мед — весняний. Один із видів верби називається «козяча верба». Можна припустити, що називається так тому, що була кормом для кіз. Зазначимо, що часто кроликів годували гілками верби, напевно, не підозрювали, що верба не тільки була їжею для тварин, а й своєрідним лікарством. Як каже наука, верба з латинської означає «salix», відповідно маємо назву саліциловий, «той що належить до саліцилових сполук» [33, с. 597], а в науковій медицині є препарати на основі верби, серед них широко відомий препарат — саліцилова кислота, яка є компонентом добре відомого нам аспірину.

Про вживання верби в народній медицині пишуть народні цілителі. Так, наприклад, у книзі «Многі літа» Андрій Ворон пише: «Верба — одна з перших рослин, вона після всесвітнього потопу першою зазеленіла на берегах. Не перелічити, від чого помічна верба: головний біль, невралгія, неврози, ревматизм, печінка, шлунок, подагра, застуда ... [34, с. 29]. У джерелах з народної медицини ми маємо інформацію про використання верби з лікувальною метою. Так, у праці «Лікарські рослини в народній медицині» О.П. Попов пише, що вербу використовує не тільки народна медицина, але й наукова. У науковій медицині вербову кору застосовують як в'язучий, жарознижувальний, а іноді й як глистогінний і кровоспинний засіб. Автор наголошує, що до того, як було введено в практику хінін, ліки з вербової кори вважали основним протималарійним засобом, який ще дотепер використовують в народній медицині [35, с. 43].

Ще можна говорити про одну цікаву властивість верби — бджолярі, коли йдуть до бджіл, обкурюють їх трухлявою деревиною з верби. Це називали «кур». Його висушували, сухий клали у «курницю», підпалювали, воно не горіло, а «куралося», диміло, а бджоли від цього тікали у вулик.

В народі дуже часто використовували вербу в обрядах. Оригінальний звичай при будівництві зафіксував відомий учений А.Ф. Будзан на Бойківщині. Він твердив: «Як починали будувати хату, то найперше на середину хати ставили хрест, зроблений із верби, щоб хата збудувалася так швидко, як швидко росте верба» [15, с. 7].

Отож освячена верба набувала сакрального значення. Повсюдно вірили в силу освяченої верби, вважали її великим оберегом, нею не просто торкалися чи били і бажали, якщо можна так сказати, вербою благословляли. А примовляння, «Верба б'є, не я б'ю, від нині за тиждень Великдень», яке було поширене по всій Україні, у своєму значенні передавало почуття великого піднесення, радості, що вже близько одне з найбільших свят в році — воскресіння Господнє, Великдень.

1. Календарные обычаи и обряды в странах Зарубежной Европы. Конец XIX — начало XX в. Весенние праздники. Москва: Наука, 1977. 357 с.
2. Вільде Ірина. Сестри Річинські. Книга друга. Київ: Дніпро, 1977. 687 с.
3. Літопис Руський — Повість минулих літ. Київ, 1989. 590 с.
4. Пелешенко Ю.В. Розвиток ораторської та агіографічної прози кінця XIV — поч. XVI ст. Київ: Наукова думка, 1990. 140 с.
5. Архів ІН НАН України. Ф. 1. Оп. 2. Од. зб. 361. Арк. 1—8. Остапик О. Польові матеріали із Східного Поділля (весняна обрядовість, 1989 р.).
6. Демірська Г. Великдень у Романівці. Київ: ПП «Верещинські», 2011. 159 с.
7. Архів ІН НАН України. Ф. 1. Оп. 2. Од. зб. 370. Арк. 1—14. Остапик О. Польові матеріали з експедиції у Львівську та Закарпатську обл. (весняна обрядовість, метрологія, 1991 р.).
8. Архів ІН НАН України. Ф. 1. Оп. 2. Од. зб. 385. Арк. 1—33. Остапик О. Польові матеріали з Лемківщини (весільна обрядовість, метрологія, народний календар, весняна обрядовість, 1993 р.).
9. Архів ІН НАН України. Ф. 1. Оп. 2. Од. зб. 318. Арк. 1—4. Остапик О. Весняна обрядовість Яворівщини та Сокальщини (польові матеріали, 1985 р.).
10. Архів ІН НАН України. Ф. 1. Оп. 2. Од. зб. 339. Арк. 1—12. Остапик О. Звіт з відрядження у Мостиський район, сс. Гусакив, Радохінці, Хидновичі (весняна обрядовість, 1986 р.).
11. Архів ІН НАН України. Ф. 1. Оп. 2. Од. зб. 400. Арк. 1—28. Остапик О. Польові матеріали, зібрані у Львівській та Закарпатській області (весняна обрядовість, метрологія та ін., 1994 р.).
12. Архів ІН НАН України. Ф. 1. Оп. 2. Од. зб. 348. Арк. 1—17. Остапик О. Польові матеріали з експедиції на Гуцульщину та відрядження на Покуття (весняна обрядовість, 1988 р.).
13. Верхратський І. Про говор галицьких лемків. Написав Іван Верхратський. Збірник фільологічної секції Наукового товариства імені Шевченка. Т. V. Львів, 1902. 489 с.
14. Етимологічний словник української мови. Київ: Наукова думка, 1982. Т. 1. А—Г. 631 с.
15. Архів ІН НАН України. Ф. Будзана А.Ф. Арк. 1—30. Будзан А.Ф. Польові матеріали з Бойківщини (народне будівництво, 1972 р.).
16. Архів ІН НАН України. Ф. 1. Оп. 2. Од. зб. 409. Арк. 1—20. Остапик О. Польові матеріали з Гуцульщини — Івано-Франківська та Чернівецька обл. (народна гігієна, весняна обрядовість, 1995 р.).
17. Грінченко Б.Д. Словарь української мови, зібрана редакція журналу «Кіевская Старина». Упорядкував, з додатком власного матеріалу Б. Грінченко. Київ, 1909. Т. IV. Р—Я. 563 с.
18. Архів ІН НАН України. Ф. 1. Оп. 2. Од. зб. 368. Арк. 1—7. Остапик О. Польові матеріали з Тернопільщини (весняна обрядовість, 1991 р.).
19. Архів ІН НАН України. Ф. 1. Оп. 2. Од. зб. 340а. Арк. 1—5. Остапик О. Польові матеріали з експедиції у Чернівецьку та Закарпатську обл. (весняна обрядовість, 1987 р.).
20. Чубинський П.П. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край. Народный дневникъ. С.-Петербургъ, 1872. 488 с.
21. Архів ІМФЕ ім. М. Рильського АН України. Ф. 1—3/312. Кіровоградщина, с. Коротяк Компаневського р-ну на Зіновівщині.
22. Маркевич Н.А. Обычаи, повір'я, кухня и напитки малороссіян. Українці: народні вірування, повір'я і демонологія. Київ: Либідь, 1991. 638 с.
23. Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы. Исторические корни и развитие обычаев. Москва: Наука. 1983. 220 с.
24. Schneider Jozef. Z życia górali nadlornickich. Lud. Львів, 1912. Т. XVIII. С. 27—77.
25. Архів ІМФЕ ім. М. Рильського АН України. Ф. 28 з—3/155. Етнографічний календарь. Записано А.А. Суботою в Воронежской губернии (Богучарський уезд), 1900—1901 рр.
26. Архів ІН НАН України. Ф. 1. Оп. 2. Од. зб. 341а. Арк. 1—4. Остапик О. Польові матеріали з експедиції у Волинську та Ровенську обл. (весняна обрядовість, 1987 р.).

27. Возняк М. Народний календар із Овруччини 50-х років 19 ст. у записі М. Пйотровського. (Додаток): Кутельмах К. Післямова. *ЗНТШ*. ССХХХ. 1995. С. 303—350.
28. *Архів ІН НАН України*. Ф. 1. Оп 2. Од. зб. 321. Арк. 1—9. Климець Ю.Д. Звіт про роботу під час відрядження на Полісся з 13—15 квітня. Календарні звичаї та обряди, 1984 р.
29. *Архів ІМФЕ ім. М. Рильського АН України*. Ф. 28-3/271. Обрядові, побутові та ін. Записано М. Панасом від полонених з Холмщини, з Київщини в Угорщині.
30. *Наше слово*. 1959. № 18. 3 травня. С. 5.
31. *Наше слово*. 1988. № 17. С. 2.
32. Соколова В.И. *Весенне-летние календарные обряды русских, украинцев и белорусов*. Москва: Наука, 1979. 288 с.
33. *Словник іншомовних слів*. 1974. 597 с.
34. Дочинець М. *Многії літа. Благії літа. Заповіти 104-річного Андрія Ворона — як жити довго в здоров'ї, щасті і радості*. Вид-во Карпатська вежа, 2014. 144 с.
35. Попов О.П. *Лікарські рослини в народній медицині*. Київ: Здоров'я, 1971. 311 с.